

УДК 343.137.5(477)

Ю. М. Жмур
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри галузевих юридичних дисциплін
Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова

ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТЬ «МАЛОЛІТНІЙ» ТА «НЕПОВНОЛІТНІЙ» ЗА КРИМІНАЛЬНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ ТА ІНШИМИ ЗАКОНОДАВЧИМИ АКТАМИ

Питання про вік кримінальної відповідальності є досить актуальним. Терміни «малолітній» та «неповнолітній» потребують детального дослідження, адже під час призначення кримінального, адміністративного тощо покарання береться до уваги вік суб'єкта злочину. Сьогодні проблема злочинності неповнолітніх та малолітніх постійно привертає особливу увагу вчених, юристів, правохоронців та практиків. Це пов'язано з тим, що неповнолітні та малолітні завжди визнавалися злочинцями певної категорії, проте сьогодні неповнолітні та малолітні – це й одна з кримінально уразливих верств населення в умовах соціальних перетворень та в умовах гібридної війни.

Незважаючи на всі заходи, яких вживає держава й інші організації, реальне становище дітей погіршується під впливом багатьох факторів.

За останнє десятиріччя втричі зросла кількість протиправних дій, вчинених саме неповнолітніми чи малолітніми злочинцями.

Раніше неповнолітні скоювали переважно дрібні крадіжки, хуліганські дії, а зараз неповнолітні беруть участь у злочинах у складі злочинних організацій, у зґвалтуваннях, грабежах, у розповсюдженні наркотиків та в незаконному користуванні зброєю та боеприпасами тощо.

Варто зазначити, що порушення неповнолітніми кримінально-правових норм свідчать не тільки про недоліки у їх вихованні, але й також про незлагодженість і про певні прогалини у роботі правоохоронних органів.

Проблемою кримінальної відповідальності неповнолітніх займалися і продовжують займатися О.М. Бандурка, В.К. Грищук, Т.А. Денисова, М.Д. Шаргородський, М.І. Хавронюк та інші вчені-юристи.

До важливих спеціальних заходів попередження злочинності неповнолітніх належить кримінальна відповідальність, яка є одним із способів реакції суспільства на протиправну поведінку неповнолітніх. Результативність використання покарання та інших форм кримінальної відповідальності багато в чому залежить від послідовної реалізації принципів диференціації та індивідуалізації кримінальної відповідальності [1].

Вирішуючи питання відповідальності неповнолітніх за скоєні злочини, необхідно мати на увазі, що, навіть вчинивши тяжкий злочин, неповноліт-

ній чи малолітній через свій вік є об'єктом підвищеного правового захисту.

Цікавим є і те, що, наприклад, у країнах Африки та Азії кримінальна відповідальність неповнолітніх залежить від релігійних, культурних та історичних особливостей країни. У цих країнах вона настає з 15, інколи з 13–14-річного віку, проте у країнах Європи такий вік – це 14–15 років залежно від тяжкості злочинів, а повна кримінальна відповідальність настає з 16 років. Отже, важливим чинником настання кримінальної відповідальності є досягнення певного віку. Проте у будь-якому разі і неповнолітні, і малолітні є привілейованою категорією практично у будь-якій країні світу.

У цій статті ми дослідимо поняття «малолітній» та «неповнолітній» саме за Українським законодавством, щоб визначити усі фактори, які можуть впливати на призначення правильного покарання неповнолітнім особам. Необхідно також пам'ятати про те, що дуже легко зіпсувати дитині життя, відправивши таку особу у місце позбавлення волі, тому усі обставини справи мають бути з'ясовані, а вирок має бути справедливим.

Поняття «неповноліття» («неповнолітній») існує у різних галузях права, де воно має специфічний зміст, визначається особливостями суспільних відносин, що регулюються певною галуззю права. Що стосується загального юридичного поняття «неповноліття», то воно містить і загальну демографічну характеристику осіб певного віку. У законодавстві, юридичній літературі і практиці часто використовується термін «неповнолітній». Неповнолітній – це особа, яка не досягла певного віку, з настанням якого Закон пов'язує її повну цивільну дієздатність, тобто можливість реалізовувати в повному об'ємі передбачені Конституцією та іншими законами суб'єктивні права і обов'язки.

Сімейний кодекс України

У ч. 1 Ст. 6 Сімейного кодексу України ідеться про правовий статус дитини. Правовий статус дитини має особа до досягнення нею повноліття. Відповідно до ч. 2. Малолітньою вважається дитина до досягнення нею чотирнадцяти років. Неповнолітньою вважається дитина у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років. Отже, частина 2 залежно від віку розрізняє малолітніх (до 14 років)

та неповнолітніх (у віці від 14 до 18 років) дітей, але всі категорії осіб до 18 років є дітьми. Права дітей, які не досягли 14 років, визначені також у статтях 148 (права дитини, яка не досягла 7 років, пов'язані зі зміною прізвища), 149 (права дитини, що не досягла 14 років), ч. 1, 2 ст. 160 (права дитини, яка не досягла 10 років), ч. 3 ст. 160 (права дитини, яка не досягла 14 років), ст.ст. 177, 243 (опіка встановлюється над дитиною, яка не досягла чотирнадцяти років, а піклування – над дитиною у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років), ст.ст. 247 і 253. Права дітей віком від 14 до 18 років, визначені у статтях 152, 179, 190, 243, 247 і 253 СК [2].

Цивільний Кодекс України

У цивільному кодексі ідеться про загальне визначення дитини та поділ поняття «дитина» на дві такі категорії: категорія «малолітня дитина» та категорія «неповнолітня дитина». Малолітньою слід вважати дитину віком до 14 років. Статтею 31 ЦК визначається часткова дієздатність малолітньої фізичної особи, яка не називається дитиною, але за віковими ознаками є такою. Стаття 32 визначає неповну цивільну дієздатність фізичної особи віком від чотирнадцяти до вісімнадцяти років. Дитина віком від 14 до 18 років є неповнолітньою. Неповнолітня дитина має неповну цивільну дієздатність згідно зі ст. 32 ЦК, а також має певний особливий статус у сімейних правовідносинах [3].

Кримінальний кодекс України

Варто зазначити, що злочини, вчинені щодо малолітнього та неповнолітнього, є обставиною, що обтяжує покарання, проте злочини, вчинені неповнолітніми, тобто особами від 16 до 18 років, навпаки, є обставиною, що пом'якшує покарання. Аналізуючи Кримінальний кодекс України, натрапляємо на поняття «неповнолітній» (у Законі виділено окремий Розділ 15 «Особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх»). Ці норми водночас із положеннями окремих статей створюють законодавчу базу кримінально-правового захисту та відповідальності неповнолітніх. Кримінальний закон не відмовився від використання у своїх нормах терміна «малолітній». Наприклад, вчинення злочину щодо малолітнього є обставиною, яка обтяжує покарання (п. 6 ст. 67 КК). Згідно з ч. 2 ст. 136 кримінальному покаранню підлягають особи, які не надали допомоги малолітньому, який перебував у небезпечному для життя стані, за можливості надати таку допомогу або не повідомили про такий стан дитини належним установам чи особам. Ще у низці інших статей використовується це поняття, але чіткого визначення, кого розуміють під поняттями «малолітній» та «неповнолітній», закон не містить. Також у Кримінальному законі поняття «малолітній» та «неповнолітній» трапляються у

таких значеннях: малолітній, малолітня особа, неповнолітній, неповнолітні тощо [4].

Кримінальний процесуальний кодекс

У чинному кримінальному процесуальному законодавстві терміни «малолітній» та «неповнолітній» передбачено у п.п. 11, 12 ч. 1 ст. 3 КПК України. малолітня особа – це дитина до досягнення нею чотирнадцяти років, неповнолітня особа – це також дитина у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років. У цілому допит малолітньої або неповнолітньої особи ведеться за правилами статті 226 КПК. Для застосування цих норм необхідно враховувати вік особи, яка допитується, на час проведення слідчої дії. Допит малолітнього або неповнолітнього проводиться обов'язково у присутності законного представника, педагога або психолога, а у разі необхідності – лікаря. Особам, які не досягли шістнадцятирічного віку, роз'яснюється обов'язок давання правдивих показань. Вони не попереджаються про кримінальну відповідальність за відмову від давання показань і за завідомо неправдиві показання. Допит неповнолітнього підозрюваного здійснюється у присутності захисника (ст. 490 КПК) [5].

Кодекс про адміністративні правопорушення

Кодекс про адміністративні правопорушення також містить комплекс норм, які стосуються неповнолітніх суб'єктів правовідносин. Як і кримінальний закон, він містить вікову межу адміністративної відповідальності неповнолітніх – від 16 років. Відповідно до ст. 12 адміністративній відповідальності підлягають особи, які досягли на момент вчинення адміністративного правопорушення шістнадцятирічного віку. Згідно зі ст. 13 до осіб віком від шістнадцяти до вісімнадцяти років, які вчинили адміністративні правопорушення, застосовуються заходи впливу, передбачені статтею 24-1 цього Кодексу. КпАП встановлює заходи впливу, що застосовуються до цієї категорії осіб (ст. 24-1 КпАП). Факт вчинення правопорушення неповнолітнім визнається обставиною, яка пом'якшує відповідальність (п. 4 ст. 34 КпАП) [6].

Житловий кодекс Української РСР

Наразі в Україні є чинним Житловий кодекс ще 1983 року Української РСР. Житловий кодекс, який регулює питання, пов'язані з використанням житлового фонду, визначає обов'язки повноважених повнолітніх громадян, тобто після досягнення вісімнадцятирічного віку (ст. 32 ЖК). Цікавим видається і те, що неповнолітні згідно зі ст. 32 ЖК – це особи від 15 до 18 років. Такі поняття виявлені лише у чотирьох статтях ЖК, у всіх інших статтях вжито поняття «діти» [7].

Кодекс законів про працю України

Кодекс законів про працю (КЗпП) містить спеціальну главу XIII «Праця молоді», у якій зазначено комплекс правових норм, які стосуються особливостей участі молоді у трудових правовід-

носинах. Законодавець використовує терміни «неповнолітні» і «працездатна молодь», розуміючи їх як певні вікові групи. Неповнолітні – це особи, що не досягли вісімнадцяти років (ст. 187 КЗпП), а працездатна молодь – це громадяни України віком від 15 до 28 років (ст. 197 КЗпП). Ст. 188 КЗпП України передбачає вік, з якого дозволено приймати на роботу. Не допускається прийняття на роботу осіб, що молодші за шістнадцять років. За згодою одного із батьків або особи, що його замінює, можуть, як виняток, прийматись на роботу особи, які досягли п'ятнадцяти років. Отже, особи віком від 15 до 16 років, тобто неповнолітні, можуть прийматися на роботу у вільний від навчання час і за згодою одного із батьків. Для підготовки молоді до продуктивної праці допускається прийняття на роботу учнів загальноосвітніх шкіл, професійно-технічних і середніх спеціальних навчальних закладів для виконання легкої роботи, що не завдає шкоди здоров'ю і не порушує процесу навчання, у вільний від навчання час після досягнення ними чотирнадцятирічного віку за згодою одного з батьків або особи, що його замінює [8].

Конституція України

У розділі II «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина» використовуються терміни «діти», «повнолітні діти» (ст.ст. 51, 52) та «неповнолітні» (ч. 5 ст. 43). Проте визначення, хто підпадає під ці поняття, Основний закон не дає. Положення Конституції закріплюють принцип рівності дітей (ст.ст. 52 і 24), право дітей на життя (ст. 27), на достатній життєвий рівень, охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування, безпечне і здорове довкілля (ст.ст. 48, 49, 50), свободу дитини від насильства та експлуатації (ст. 52), право дитини, позбавленої батьківського піклування, на утримання і виховання з боку держави (ст. 52) [9].

Необхідно також звернути увагу на **Закон України «Про органи і служби у справах неповнолітніх та спеціальні установи для неповнолітніх»**, який дає занадто широке визначення поняття «неповнолітній». Згідно з цим Законом неповнолітній – це особа віком від 3 до 18 років (ст. 11 Закону) [10].

Закон України «Про охорону дитинства», який встановлює основні засади державної політики щодо охорони дитинства, використовує термін «дитина». Згідно з цим Законом дітьми є особи віком до 18 років (ст. 1 Закону). Цей Закон використовує у трьох статтях термін «неповнолітній» (ст. 24 «Утримання і виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, та безпритульних дітей», ст. 33 «Захист прав дитини на особисту свободу», ст. 34 «Захист прав дитини в спеціальних навчально-виховних закладах для неповнолітніх, які потребують особливих умов виховання») [11].

Дослідивши законодавчу базу України, можемо дійти *висновку*, що поняття «малолітній» та «неповнолітній» присутні у всіх законах України, але існує певна невизначеність цих термінів. Часто закон вказує на малолітню чи неповнолітню особу, але не дає конкретного визначення, хто підпадає під ці категорії, роблячи це питання актуальним. Немає єдиного і конкретного визначення, хто є малолітніми, хто є неповнолітніми особами. З одного боку, ніби зрозуміло, що малолітні – це особи до 14 років, а неповнолітні – це особи від 14 до 18 років. Проте, на жаль, у різних законах навіть такі, здавалося б, прості істини трактуються по-різному. Наприклад, у Конституції України існує навіть термін «повнолітня дитина» (ст. 51), але хто це такі – не пояснюється. Ці особи, тобто малолітні та неповнолітні – це особи, яких сміливо можемо віднести до єдиної категорії ДІТЕЙ, тому всі вони потребують м'якого до себе ставлення з боку закону. Отже, вважаємо вірним, що, які б злочини не вчинювались дітьми, діти, тобто і малолітні, і неповнолітні, завжди будуть належати до привілейованої категорії злочинців.

Література

1. Черненко І.В. Особенности уголовной ответственности и альтернативных ей мер в отношении несовершеннолетних: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Кемерово, 2006. 199 с.
2. Сімейний кодекс України від 10.01.2002 р. № 2947-III. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2947-14/page3>.
3. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.
4. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
5. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
6. Кодекс про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 р. № 8073-X. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/80731-10/page2>.
7. Житловий кодекс УРСР від 30.06.1983 р. № 5464-X. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5464-10>.
8. Кодекс законів про працю України від 10.12.1971 р. № 322-VIII. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/322-08/page6>.
9. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
10. Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей: Закон України від 24.01.1995 р. № 20/95-ВР. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/20/95%D0%B2%D1%80/ed20050821>.
11. Про охорону дитинства: Закон України від 26.04.2001 р. № 2402-III. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2402-14/page2>.

Анотація

Жмур Ю. М. Визначення поняття «малолітній» та «неповнолітній» за кримінальним законодавством України та іншими законодавчими актами. – Стаття.

У статті розглянуто поняття «малолітній» та «неповнолітній» за українським законодавством, тобто за Сімейним кодексом, Цивільним кодексом, Кримінальним кодексом, Кримінальним процесуальним кодексом, Кодексом про адміністративні правопорушення, Житловим кодексом, Конституцією України.

Ключові слова: малолітній, неповнолітній, кримінальна відповідальність неповнолітніх, обставина, що пом'якшує покарання за вчинення злочину, обставина, що обтяжує покарання за вчинення злочину.

Аннотация

Жмур Ю. М. Определение понятия «малолетний» и «несовершеннолетний» по уголовному законодательству Украины и другими законодательными актами. – Статья.

В статье рассмотрено понятие «малолетний» и «несовершеннолетний» по украинскому законода-

тельству, то есть по Семейному кодексу, Гражданскому кодексу, Уголовному кодексу, Уголовному процессуальному кодексу, Кодексу об административных правонарушениях, Жилищному кодексу, Конституции Украины.

Ключевые слова: малолетний, несовершеннолетний, уголовная ответственность несовершеннолетних, преступление со смягчающими обстоятельствами, преступление с отягчающими обстоятельствами.

Summary

Zhmur Yu. M. Definition of the concept of “juvenile” and “minor” according to the criminal legislation of Ukraine and other legislative acts. – Article.

The article deals with the concept of “juvenile” those “minors” under the Ukrainian legislation. Specifically for Criminal Code, Family Code, Civil Code, Code of Administrative Offenses, Housing Code, Criminal procedural Codes, Constitution of Ukraine.

Key words: minor, juvenile, criminal responsibility of juveniles, mitigating offense, offense punishable by punishment.